

ТРИ ЕПИГРАФСКА ПРИЛОГА

I. MUNICIPIUM BASSIANAЕ

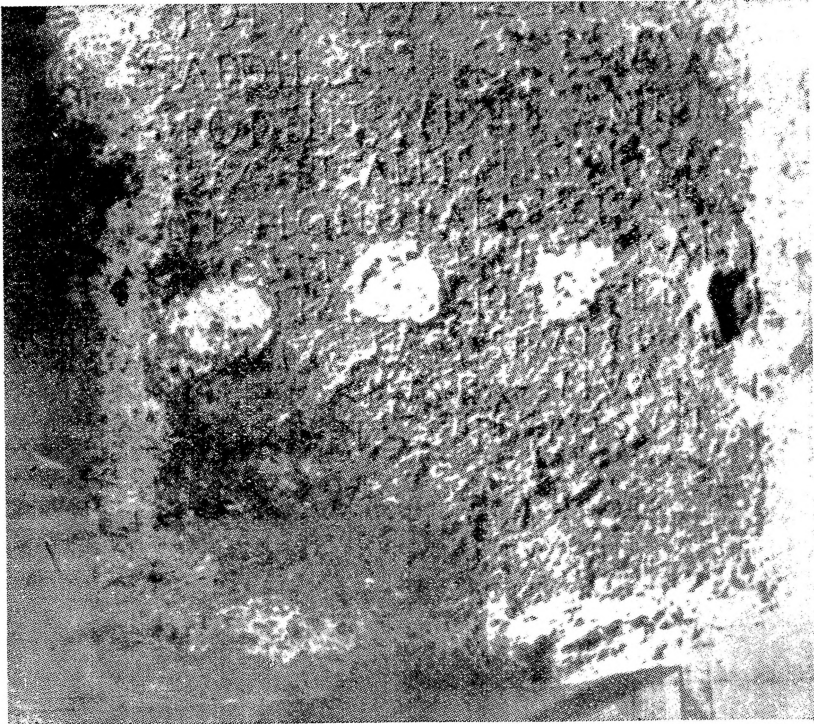
У цркви села Крушедола (око 18 км. југоисточно од Новог Сада) као подлога часној трпези служи један занимљив, непубликован римски натпис. Податке о месту где се налази, фотографију и *ectypum* споменика добила је Мирослава Мирковић од Душана Нонина и љубазно их уступила нама на обраду. У питању је надгробна плоча од сивкастог кречњака, одбијеног оквира за натписно поље и отесаних осталих страна приликом преушећавања за секундарну употребу. Дим.: вис. 116,5 см., шир. 99 см., деб. 25. см.; натписно поље вис. 92 см., шир. 80 см.; слова 4,5 см. (рр. 2—3) до 3 см. (рр. 11—12). Натпис (сл. 1, с најалост незахваћеним р. 2. и горњим делом р. 3) доста је добро резан, али тешко читљив (осим рр. 2—3) због бројних оштећења и рапавости натписне површине. Након аутопсије и поређења са отиском у хартији и сразмерно успелом фотографијом, дошли смо до следећег текста:

PAELDASIVSDECMB	[<i>D(is) M(ani'us)</i>] <i>P. Ael(ius) Dasius dec(urio) m(unici- pii), B(assianarum)</i>
PONTMVNICEIVSD	<i>pont(ifex) munic(ipii) eiusd(em)</i>
AEDILFVNCTVSMVN	<i>aedil(itate) functus mun(icipio)</i>
5 SPODENTVIXITANNIS	<i>Spodent ( ) vixit annis</i>
LXXETAELISLICINIO	<i>LXX, et Aelis: Licinio</i>
ETHONORATOETSILA	<i>et Honorato et Sila-</i>
NOETI[-]STILL[-]ETAI	<i>no et I[u]still[o] et Ai-</i>
[..]NAT[...RIT[-]ET	<i>[..]nat[o](?), [ma]rit[o] et</i>
10 [..]ISKARISSIMIS	<i>[fil]is karissimis</i>
AELIAIVSTAVIVA	<i>Aelia Iusta viva</i>
SIBIETSVISPOSVIT	<i>sibi et suis posuit.</i>

Р. 1. Посвета Манима није урезана у натписном пољу, али с обзиром на време израде споменика, није могла изостати.

Вероватно је стајала на којем од околних, уништених делова плоче¹).

Р. 2. Разрешење последњих двеју сигли је сигурно, с обзиром да се у р. 3 помиње *municipium idem*, а да једносложна

Сл. 1 — Fig. 1

скраћеница имена града претпоставља блиско, свима познато место. Једини потврђени муниципиј који би уопште дошао у обзир јесте Бригетион, али је и он лежао сувише далеко да би се у натпису навео само првим словом; уосталом, облик слова, присуство покојничког преномена и формула у рр. 2—3 указивали би да наш натпис потиче из 2 в. (уп. ниже), кад Бригетион још није имао градски статус²). Име античког насеља допуњено у нашем тексту гласило је правилно *Bassianae (pl. tantum)* а не

¹ Уп. напр. А. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923, бр. 216, сл. 112; бр. 222, сл. 114; бр. 261, сл. 133; бр. 280, сл. 147 (у фронтону).

² Добио га је под Каракалом: А. Mócsy, *Pannonia*. RE, Suppl. IX (1962) 600.

Bassiana како се још увек претежно пише, мада је већ одавно Н. Kiepert на својој карти Илирика с разлогом одабрао прву форму, а J. Brunšmid доцније у нарочитом осврту, ослањајући се на епиграфске и итинерарске помене града, доказао нетачност јединског облика³).

Р. 3. Колико нам је познато, P. Aelius Dasius је први изричито посведочени понтифик једног доњопанонског муниципија (за *pontifices col(oniae) Aq(uinci)* в. *CIL* III 10440).

Рр. 4—5. Околност да је покојник обављао муниципалне функције у два места, говорила би најпре да је имао инколат једног а *origo* другог (вероватно Басијана)⁴). Име муниципија у којем је Дасије био едил јавља се овде први пут. Његово почетно слово је исписано нешто више од осталих у реду и оштећено је, али не долази у питање. Судићи по —*nt*— елементу, карактеристичном за илирску ономастику, овај муниципиј треба првенствено тражити у Панонији, Далмацији или Горњој Мезији. По нашем мишљењу, лако је могуће да је то био *municipium S* ( ), познат само у овако скраћеном облику имена с више натписа из Комина код Пљеваља⁵). Уколико је наша претпоставка тачна, споменик из Крушедола не само да открива име насеља код Пљеваља, него и показује да је оно било муниципиј већ у другом веку. Из овог времена (138. одн. 154.—161.) потиче једна занимљива почасна база, вероватно дигнута о јавном трошку, која се нашла у самим Пљевљима⁶). Тешко је тачно рећи како *Spodent* ( ) треба допунити, јер не знамо дали је ту имао да стоји генетив топонима или етникаона, с више могућих варијаната у оба случаја⁷). Највероватније, ипак, смемо рачунати с обликом *Spodentum* (или —*ium*) одн. етникомом *Spodentini*. Засад нисмо у

³) J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*, *Vjesnik HAD* n. s. 11 (1910/1) 122, бр. 743. *Abl. Bassianis* даје не само *CIL* III 12799=8489, поменуто од Бруншмида, него и *CIL* VI 32563, frag. 9, v. 2=A. Dobó, *Inscriptiones ad res Pannonicas pertinentes, extra provinciae fines repertae*, Budapest 1940 (Diss. Pann. I 1) бр. 35a.

⁴) Уп. Е. De Ruggiero, *Aedilis*, *Diz. ep.* I, 255 где су наведени још неки двоструки вршиоци едилитета и какве друге магистратуре у разним градовима.

⁵) *CIL* III р. 284, 1026, 1479, 2123, 2255, 2320, 2328, 115; N. Vulić, *S. . .*, *RE* II R. I (1920) 1297. — Проф. М. Гарашанин ме је љубазно упозорио на Вулићев предлог (у раду цит. ниже, нап. 10; бр. 287) да се поменути муниципиј идентификује са Сплоном одн. Сплауном (о коме в. напр. М. Fluß, *RE*, II R. III (1929) 1841). Предлог је тешко прихватљив, јер се Сплонум налазио далеко западније (како показује податак о Германикову освајању, Dio LVI 11), и остао је без следбеника. Против њега говори и околност да вотивни натпис из Колина, чија провенијенција је и била повод Вулићевој претпоставци, дигнут од куратора *Arbensiuna*, *Metlensium*, *Splonistarum* и *Malvesatium*, не наводи *Splonistae* на првом или последњем месту, како би се очекивало да је постављен у њиховом граду.

⁶) А. et J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMXLX repertae et editae sunt*, *Stula* 5 (1963) 45, бр. 71.

⁷) Уп. напр. Н. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, 52sq.; А. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I, Wien 1957, *passim*.

стању одредити природу претпостављене Дасијеве везе с овим источнодалматинским градом. Претпоследње слово р. 5, као и друго слово имена из рр. 8—9 и претпоследње р. 12 је *i longa*.

Р. 6. Натпис прелази на дативску конструкцију, упадајући у синтактичку недоследност веома обичну за епиграфске текстове⁸).

Рр. 7—9. Да ли је Silanus заиста правилна грађија когномена чувеног по претставницима из gens Iunia, или вулгарна форма с редукованим *и* испред *a*⁹) имена Silvanus омиљеног код илирског, домаћег становништва¹⁰), не може се одговорити. У сваком случају, А. Мócsy нема разлога да име једног Силана, поменутог на споменику из околине Аквинкума (*CIL* III 10358 = 3379) у друштву домородаца с латинским именима, означава као келтско¹¹). Оно је несумњиво римско, а могли су га употребљавати и Илири, како показује наш натпис. Доста необичан когномен Iustillus (уп. Iustilla из суседне Далмације: *CIL* III 1745, Epidaurum) очевидно је изведен од мајчиног. Име последњег сина се не да рестаурисати, утолико пре што није сигурно дали се на крају р. 8 налази још и мало, неправилно S. Иако друго слово когномена не пристаје правом латинском имену, какво би се очекивало због *cognomina* остале браће, оно се чини готово сигурним. Неколико имена на Ai- већ је познато с нанонских натписа¹²), али ниједно од њих ни приближно не одговара остацима слова у рр. 8—9.

У натпису фигурирају бројни чланови једне породице, илирске—домородачке судећи по когномену њеног умрлог оца¹³). С обзиром на реткост поуздано домаћих Елија у оквиру Басијанске територије (изузев споменутих на расправљаном натпису и нема их) и истоветност гентилног имена Дасија и Јусте, можемо претпоставити да су обоје прва генерација римских грађана, обдарених овим правом као брачни пар¹⁴). Уколико је наша претпоставка исправна, имамо поред већ наведених индиција и сигуран ослонац за датовање Крушедолског споменика у други век.

⁸) V. H. Mihaescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului Roman*, București 1960, 153sq., § 8 183sq.

⁹) Уп. *ib.*, 85sq., § 70.

¹⁰) Уп. напр. посведоченог у непосредној близини Силвана, сина Марка Улпија Дасија (Басијане: Н. Вудић, *Антички споменици наше земље*, Споменик 98(1941/8) 209, бр. 415, в. нап. 18).

¹¹) A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 190.

¹²) V. *CIL* III р. 2379 (Ind.); Mócsy, *Bevölkerung*, 163.

¹³) Раширено илирско име Dasius (писано и с разним варијантама, уп. Mauey, *op. cit.* I, 112sq.) потврђено је на Басијанској територији још и натписом цитираним у нап. 10. Разуме се да није могуће одредити да ли се у нашем случају ради о правим Илирима или илиризованим Скордисцима.

¹⁴) Приликом давања грађанства обично су били обухваћени и мушки и женски чланови породице, уп. Mócsy, *Bevölkerung*, 111.

Главна вредност самог натписа лежи у помену муниципија Басијана. По низу епиграфских текстова, од којих најранији ближе временски одређив потиче из 212—217¹⁵), познато је већ одавно да су Басијане имале статус колоније. Тај статус је обележен у познијим изворима, по обичају, општим термином *civitas*¹⁶), Међутим, Басијане се први пут у натпису овде објављеном називају муниципијем, и та околност знатно мења наше знање о историји организације римске власти у источном Срему.

Отако је Mócsy 1957. године публиковао значајни надгробни споменик Тита Флавија Прокула, нађен у близини Сланкамена, утврђено је на основу покојникових титула принцепса и префекта Скордиска, да је ово племе било инкорпорисано у перегрину *civitas*¹⁷). Као даљи доказ постојања њихове заједнице, Mócsy је навео споменик из Путиница¹⁸) с новим поменом једног принцепса-члана племенског савета неименоване, свакако Скордичке *civitas*, и претпоставио да је ова организација живела од учвршћења римске власти у Панонији до стварања колоније Басијана¹⁹). Његово последње гледиште, иначе опште прихваћено²⁰), мора се изменити након допуне *m(unicipium) B(assianae)* у р. 2 Крушедолског натписа, јер између Скордичке *civitas* и њеног територијалног и, вероватно, административног (посредног) наследника, колоније Басијана, треба наћи времена за постојање истоименог муниципија. Захваљујући већ наведеним епиграфским сведочанствима о разматраном граду и Скордичкој перегриној заједници, као и доста добром познавању историје панонске ур-

¹⁵) CIL III 10197, други CIL III 10203, 1025sq., 15135, 14340,1 (у последњем, колонија није изричито именована, али су то због места наласка — Петровци или Добринци — очевидно биле Басијане); уп. и *regio Bassianae* <n>sis поменути на натпису трећег века, CIL III 3336, Intercisa. За остале изворне потврде овог места в. Mayer, *op. cit.* I, 79.

¹⁶) Itin. Ant. 131, 5; Itin. Burd. 563, 11; Iust., *Nov.* XI; Iord., *Get.* 272sq.; о таквој употреби назива *civitas* в. E. Kornemann, *Civitas, RE*, Suppl. I(1903) 302sq.

¹⁷) A. Mócsy, *Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien*, *Historia* 6(1957) 488sqq.; уп. id., *Bevölkerung*, 78 и 262, бр. 228/2; *RE*, Suppl. IX(1962) 606, 608sq. Натпис су репродуковали A. Merlin, *Ann. ép.* 1958, бр. 73 и A. и J. Šašel, *op. cit.*, 100, бр. 280. Последњи предлажу, с резервом, допуну *praep(ositus)* уместо *praef(ectus)* али је задње слово краћенице сигурно F. Напоменуто да р. 6 треба читати *pater fil[i]o* а не *pater [filio]su*o како се досад чинило.

¹⁸) Brunšmid, *Vjesnik HAD* n. s. 5(1901) 149sq. = CIL III 15134 = Вулић, *Споменик 98(1941/8) 209*, бр. 415. Mócsy цитира натпис по Корпусу и не зна за Вулићеву реседицију која даје неке тачне измене текста. Редови 7—8, који нас овде занимају, нису били досад рестаурисани сасвим добро; треба их читати *Ulpri: [S]ilvanus e[st] /Capito prin[cipes]* и следствено рачунати с два, а не једним принцепсом. Место наласка споменика и време његове израде (в. горе) искључују другу племенску припадност поменутих Улија.

¹⁹) Mócsy, *Historia* 6(1957) 497; *Bevölkerung*, 78; *RE*, Suppl. IX (1962) 606, 609.

²⁰) Уп. напр. D. Dimitrijević, *Nekoliko podataka o rimskom limesu u Istočnom Sreму, Limes u Jugoslaviji*, I, Beograd 1961, 102; G. Alföldy, *A Szkordiszuszok szállásterülete*, *Arch. Ert.* 1962, 157, нап. 101.

банизације, могуће је одредити прилично тачно време оснивања муниципија Басијана и његовог претварања у колонију.

Од поменутих двеју индиректних потврда Скордичке *civitas*, прва (Прокулов споменик) се датује, према несигурним индикацијама, у крај 1. или почетак 2. века²¹), а за другу (натпис из Пупинаца) даје поуздан *terminus post quem* гентилно име подизалаца споменика (Ulpii). Како је магистрат муниципија Басијана, посведочен у Крушедолском натпису, рођен вероватно peregrin (в. горе), можемо претпоставити да је добио грађанство у вези с формирањем муниципија²²) и ставити ово у Хадријанову владу, близу датума последњег помена једног Скордичког функционера. У истом правцу указује и околност да је само Хадријан од царава између Трајана и Севера дао већем броју панонских насеља градски ранг. При томе се он, сасвим у складу с Басијанском ситуацијом, определио готово искључиво за стварање муниципија (једина Хадријановска колонија у провинцији била је Мурса) на лимесу²³). Можда се сме отићи даље и нагађати да је *civitas Scordiscorum* прерасла у *municipium Bassianae* 124 г., приликом цареве посете провинцији, откад и датује бар део његових панонских промоција ове врсте²⁴). Уколико је наша претпоставка о времену формирања дискутованог муниципија исправна, морао је припадати триби *Sergia*²⁵).

Тешко је тачније одредити други термин, кад је муниципиј Басијане дигнут на ранг колоније. Као што је речено, први помен наше колоније за који се може сигурно рећи откад потиче, припада самосталној влади Каракале²⁶). Већина се научника, међутим, изјаснила за Септимија Севера као творца ове промене. Ј. Hasebroek²⁷), на пример, био је склон да име колоније изведе од првобитног Каракалиног когномена (*Bassianus*) и датује њено оснивање у 196., превиђајући потпуно да као *Βασσιάνων* исти град фигурира већ код Птолемеја (II 15,4). Без правих аргумената, С. Северу је приписао унапређење Басијана у колонију и G. Murphy у својој познатој монографији²⁸), а одатле су ову претпоставку, преко ранијих Мочијевих радова у вези с панонским *civitates peregrinae*, преузели и остали²⁹). Сам Mócsy је недавно, у исцрпном чланку о Панонији у *Realencyclopädie*, одустао од Марфијевог

²¹) Mócsy, *Historia* 6(1957) 489: „spätestens aus dem Anfang des 2. Jhs.“; А. и Ј. Sašel, *op. cit.*, 100: „posteriori parti saeculi I assignatur“.

²²) Како је то био обичан случај у Панонији, Mócsy, *Bevölkerung*, 115.

²³) Уп. Mócsy, *RE*, Suppl. IX(1962) 598sq.

²⁴) *Ib.*, 554 и 599.

²⁵) Уп. *ib.*, 599.

²⁶) *CIL* III 10197.

²⁷) J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg 1921, 87sq.

²⁸) G. Murphy, *The Reign of the Emperor L. Septimius Severus from the Evidence of the Inscriptions*, Philadelphia 1945, 50.

²⁹) Mócsy, *Historia* 6(1957) 497 и нап. 61; *Bevölkerung*, 78 и нап. 423; Dimitrijević, *l. c.*; G. Alföldy, *l. c.*; J. Fitz, у раду цит. ниже, нап., 61; 248 и нап. 85.

гlediшта, и одређено се за Каракалу, доводећи проглашење колоније Басијана у везу с чувеним едиктом од 212³⁰). Нама се чини да засад нема довољних индиција за прецизно датовање преласка разматраног муниципија у колонију. Због већ поменутог одсуства одговарајуће делатности у Панонији за време императора пре Севера, сигурно је да се ова промоција догодила или под Септимијем Севером или под његовим сином, али је тешко направити међу њима избор. Друга могућност се ипак чини вероватнијом, јер би Север, по свој прилици, пропратио уздизање нашег муниципија на степен колоније бројним подарењима римског грађанског права, као што је то било с Карнунтумом и Аквинкумом³¹), а на Басијанском региону нема ни поузданих, ни вероватних домаћих Септимија. У таквом случају, Мócsy ће имати право узимајући оснивање наше колоније за последицу Каракалине конституције. Могућно је да се ово унапређење одиграло поводом императорове посете Панонији, посведочене у 214. години³²).

Крушедолски натпис је значајан због још једне околности. С обзиром да је врло вероватно нађен у близини места где је био подигнут, и да је оно, пошто се текст односи на муниципалног магистрата, лежало у оквиру градске територије Басијана, добијамо засад најзападнију тачку њеног простирања. Како из непосредне околине Крушедола, манастира Хопова, знамо за споменик (прве половине 2. в. отприлике) једног становника Сирмија³³), може се на овом месту граница Басијана и Сирмија одредити прилично прецизно, у распону ужем од осам километара. За даљи ток западне ивице Басијанског региона не да се ништа ближе рећи, осим да је, природно, морао ићи западно од Петровачке Градине — античких Басијана, а источно од села Јарка, налазишта надгробног натписа једног декуриона неименоване колоније, свакако Сирмија судећи по раном датуму (други век) споменика³⁴).

II. КАДА ЈЕ ВАЛЕРИЈАН ПОШАО ПРВИ ПУТ НА САПОРА

Епиграфска збирка Војвођанског Музеја у Новом Саду (инв. бр. 4) добила је реституцијом од Мађарског народног музеја једну велику почасну базу дигнуту цару Валеријану, која је

³⁰) Mócsy, RE, Suppl. IX(1962) 600.

³¹) Уп. L. Barkóczy, *Ethnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und in der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts*, Acta Ant. Ac. Sc. Hung. 7 (1959) 171. Бригетион, напротив, постао, је како изгледа, муниципиј под Каракалом, уп. нап. 2.

³²) Mócsy, RE, Suppl. IX(1962) 563sq.

³³) А. и Ј. Šašel. *op. cit.*, 100, бр. 281.

³⁴) CIL III 3242 = Brunšmid, *Vjesnik HAD* n. s. 10(1908/9) 181, бр. 383 са фот. Опредељење у други век је само приближно и дугује се Бруншмилу.

била нађена још у 18. веку у Тителу. Захваљујући предусретљивости Рајка Николића, управника Војвођанског музеја, и службеника ове установе, могао сам доћи до фотографије споменика и колационисати натпис о којем ће овде бити речи. База је начињена од белог кречњака финог квалитета, у облику квадра чији је задњи део сад пропао. Профилисана је горе и доле, а носи спреда удубљено натписно поље и са страна одговарајућа анепиграфска. На горњој површини видљиви су трагови стопала изгубљене императорове статуе. Дим.: вис. 194 см., шир. 65,5 см. и 80 см., деб. 34. см; натписно поље вис. 65 см., шир. 46 см.; слова 6,5 см. (рр. 1—6) и 4,5 см. (рр. 7—8). Лепо рађен и прилично очуван (изузев краја р. 6) натпис се чита (сл. 2):

IMP · CAESPLIC	<i>Imp(eratori) Caes(ari) P. Lic(inio)</i>
VALERIANOPF	<i>Valeriano P(io) F(elici)</i>
AVGPMTRIB	<i>Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) trib(unicia)</i>
POT · I · I · ICOS · PP	<i>pot(estate) III co(n)s(uli) p(atri) p(atriciae)</i>
5 PROCOSORDO	<i>proco(n)s(uli) ordo</i>
COLPRAPPART (ili I) D[·]O	<i>col. PRAPPART (ili I) d[e]<v>o-</i>
TVSNVMINI	<i>tus numini</i>
EORVM	<i>eorum.</i>

Текст натписа је први објавио Schönvisner по препису који је 1779. направио заповедник Тителске тврђаве³⁵). Независно од Шенвизнера, налазимо га даље публикованог код Катанчића (према копији Сабадоша³⁶), у Актима Мађарског музеја³⁷), и код Mindszenthly-ја³⁸). Од ових је текст преузео Henzen за чувену Орелијеву збирку³⁹). На аутопсији се оснива и Момзенова едисија у Корпусу (*CIL* III 3255). Она је, с извесним омашкама, репродукована у каталогу Војвођанског музеја, где је први пут дата и фотографија споменика⁴⁰). Сва ова издања, од којих смо видели само Катанчићево и последња два, док остала наводимо према Корпусу, садрже потпуно једнак текст, изузев за р. 6. Ту

³⁵) Schönvisner, *Commentationes geographicae* II, 227.

³⁶) P. Katancsich, *Istri adcolarum Geographia vetus* II, Budae 1827, 219, бр. XLI.

³⁷) Acta musei Hungarici I, 267, бр. 49.

³⁸) Mindszenthly, Tudományos gyűjtemény 1832, fasc. 6, стр. 3.

³⁹) I. Orelli, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio*, vol. III ed. G. Henzen, Turici 1856, бр. 5283.

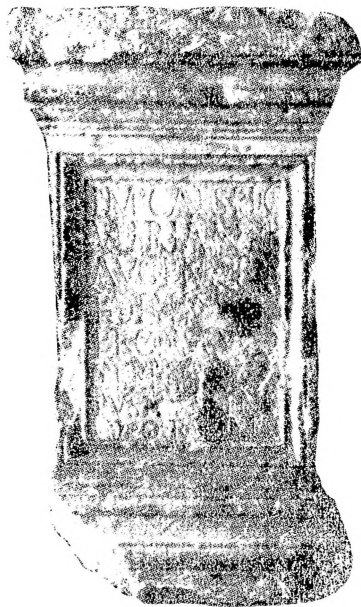
⁴⁰) *Vojvodanski Muzej*, Novi Sad 1962, 29, бр. 1 с фот. (стр. 31, бр. 1).

су ранији издавачи, до Момзена, читали CO·IPRA, а овај је предложио лекцију COLPRAPDEO. E. Desjardins у својим *Desiderata du CIL* (t. III), (*Le musée épigr. de Pest*), покушао је да поправи дотадашње рестаурације овог реда и претпоставио у њему низ легираних слова COLPETRADPLADEVO која би имала да помињу неку колонију по имену *Petr(a) ad pl(nitiem)*⁴¹. Осврћући се на ову сугестију Desjardins-a, Момзен је с правом одбацио и наведену реконструкцију слова и њихову допуну, оцењујући претпостављено име колоније као „monstrum vel a sermonis Latini consuetudine abhorrens“⁴²). При томе је Момзен потврдио своје раније читање, дозвољавајући једино да уместо AP може стајати и AD. Ову исправку је пре-нео CIL III 10242, а његова лекција, као и претпоставка свих издавача да се у реду наводи име једне (иначе непознате) колоније, опште су прихваћене⁴³).

Пажљиво испитивање самог споменика, међутим, показује да р. 6 није тако оштећен како би се по ранијим едисијама дало судити, и да се и у његовој другој половини могу разабрати трагови слова. Иза првих пет

(С и О у лигатури) јасно читљивих, види се једна хаста нагнута надесно и, с њене десне стране, горе, остатак полукружног потеза. Очеvidно је у питању А легирано са Р, јер полукружни потез није толико велики да би припадао једном D, а нема трага сличном урезу ниже (премда је површина камена ту делом неоштећена) да би се мислило на В. Иза следећег, потпуно очуваног, Р долази прилично страдало место, које показује трагове једне лигатуре. Од ње је поуздано сачуван доњи део косе црте положене удесно, која се у тачки нешто нижој од висине реда сусретала с једном вертикалом, видљивом исто тако само при дну. Са десне стране, на верти-

Сл. 2. — Fig. 2

⁴¹) E. Desjardins, *Desiderata du CIL* (t. III). Le musée épigraphique de Pest, Paris 1874, бр. 91.

⁴²) Th. Mommsen, *Additamenta ad corporis volumen III.*, Eph. ep. II, 357, бр. 576.

⁴³) Напр. E. Kornemann, *Coloniae*, RE IV(1901) 547; Mócsy, RE, Suppl. IX (1962) 600.

калу се наслања истрвени, али несумњив, горњи део R. Све заједно свакако представља добро познати спој A, I, R⁴⁴) или A, T, R, пре овај други с обзиром на спуштен почетак легираних A и R. Последњи знак који се може раззнати налази се на самој ивици натписног поља — то је очевидно лигатура D и O, сасвим једнака оној на завршетку претходног реда. Како слова $\overline{DO}$ показују да је атрибут у стандардној формули на крају натписа гласио *devotus* (pp. 6—7), треба очекивати да је с D било везано и E (интервокалско -v- често се изостављало због слабог изговора)⁴⁵) чији су хоризонтални потези стајали окренути пре улево него удесно. Између последњих двеју група слова остаје нешто места где је површина камена сад сасвим оштећена. Могуће је да се ту налазило једно виткије слово, али је вероватније да је тај уски простор остао неписан. Овако реконструисан, p. 6 налаже, изгледа, ново тумачење. Премда се и даље може сматрати да он садржи име колоније, другде непосведочене, ова могућност не изгледа јако вероватна. У близини налазишта споменика (Тител) нема места ни за какву нову градску територију, а не види се зашто би сасвим удаљена колонија дигла базу посвећену цару толико ван свог региона. Момзеново мишљење⁴⁶), основано на Присковом податку о изградњи Атилина купатила од панонског камења, и на малим ознакама растојања од Аквинкума милијарија нађених у Тителу (CIL III 3722, 3725, 3737), да би римски споменици из Титела могли овамо бити пренети Дунавом из знатне даљине, не мора важити за све натписе откривене у овом граду. Шта више, једини текст познат с овог локалитета који се да везати за неко насеље представља посвета Басијанског магистрата⁴⁷), док чињеница да су у Тителу још крајем 18. века постојали трагови камене тврђаве и цистерне, свакако римски⁴⁸), показује да се на том месту налазио и антички локалитет, а не само средњовековни са римским сполијама, те се провенијенција већине Тителских споменика има тражити делом *in situ*, делом у сразмерној близини⁴⁹). С друге

⁴⁴) V. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914, 26.

⁴⁵) Mihaescu, *op. cit.*, 91sq., § 79.

⁴⁶) Mommsen, CIL III p. 420 и 464.

⁴⁷) CIL III 10197.

⁴⁸) Уп. традицију сачувану у једном фингираном дијалогу: Б. Јанкулов, *Један прилоз за историју Шајкашког башаљона*, Гласник ист. др. у Н. Саду 9 (1936), 331. Карактеристично је да се у рушевинама цистерне нашао и мермерна статуета бесумње античка.

⁴⁹) Већ је D. Dimitrijević *l. c.* 101 претпоставила да је „kod današnjeg Titela takođe postojalo jedno rimsko utvrđenje in barbarico, možda slično kastelu Onagrinu, na šta upućuju brojni nalazi, naročito epigrafski spomenici, za čiju većinu je mnogo verovatnije da su tu in situ, a ne doneti iz Slankamena u kasnije vreme“. С обзиром да је Дунав, међутим, једно време текао с источне стране тителског платоа (П. Вујевић, *Геополицички и физичко-географски приказ Војводине*, Војводина I, Нови Сад 1939, 20) није искључено да је локалитет у питању лежао у оквиру римске границе.

стране, група слова у р. 6 иза PR, одвојена од ових, рекло би се, нешто приметнијим размаком него што је употребљаван у натпису за знакове који чине исту реч, пре подсећа на једну латинску сложеницу *ad + par-* него на особено име. У случају да је последње нагађање исправно, епиграфски би било најнормалније претпоставити термин *apparitor* или сл.⁵⁰⁾, али се не види како би се помоћу њега дали прихватљиво разрешити рр. 5—6. Читање најмање удаљено од уобичајених формула, које смо успели наћи тражећи у том правцу, било би *ordo col(legii) pr(aeconum) apparitorum* (уп. *coll(egium) praec(onum)* у Бриксији, Dessau, ILS 6721 и *apparitores praecones* с CIL VI 1946 sq.) но и оно задаје приличне формалне и стварне тешкоће. Изгледа нам да је још најприхватљивије разрешење дискутованог комплекса слова *ordo col(oniae) pr(o) apparat(u)* (с двоструком улогом А из лигатуре, или доњим делом R схваћеним као другим А), иако за њега нема правих епиграфских аналогја. Значење речи *apparatus* „свечана припрема, особито за дочек, сјајна церемонија“ добро је познато у литературним изворима, и овде се сме претпоставити рачунајући да је база дигнута поводом проласка цара Валеријана (уп. напр. *apparatu regio accepti*: Nep., Paus. 32; Liv. XXXVII 7,15; Val. Max. IV 3.14 итд.⁵¹⁾). Оно се налази и у епиграфским текстовима (CIL IX 4208: CIL X 1211, 3704, 7295) али досад једино у специјалнијој примени на припремање гладијаторских игри⁵²⁾. Како је ипак шире значење и даље морало бити присутно, уп. CIL X 1211 из 170 г.: *Hic obliterato muneris spectac(ulo), impetrata editione ab in <d>-ulgen(tia) max(im)i principis diem gladiatorum et omne <m> apparatum pecunia sua edidit* (sc. L. Egnatius Inventus), против наше допуне нема, по свему судећи, озбиљнијих приговора.

Околност да је Валеријан прошао Басијанама или Басијанским делом лимеса⁵³⁾ и тим поводом добио сјајан дочек и луксузну почасну базу (чији квалитет, и у случају да се не прихвати читање *pr(o) apparat(u)* указује да јој је разлог императорска посета) сама по себи није значајна, јер је кроз Басијане водио чувени пут за Исток, који је овај цар морао у више наврата употребити, а исто је тако природно да би он искористио такву прилику, као и многи његови претходници⁵⁴⁾, да изврши инспекцију оближње границе. Међутим, овде разматрани споменик је заним-

⁵⁰⁾ Уп. Е. De Ruggiero, *Diz. ep.* I, 522sqq.

⁵¹⁾ За још примера в. Klotz, *Apparatus* (III), *ThLL* II, 258.

⁵²⁾ Уп. и Е. De Ruggiero, *Apparatus*, *Diz. ep.* I, 522.

⁵³⁾ Прво у случају да је разматрана база доспела у Тител из Петроваца, као и CIL III 10197, друго у случају да је пронађена *in situ*. Пошто допуна *pr(o) apparat(u)* оставља име колоније (свакако Басијана) ненаведено, прва могућност изгледа вероватнија.

⁵⁴⁾ Напр. Септимије Север, Каракала и др. (в. Mócsy, *RE*, Suppl. IX(1962) 564 и passim).

љив стога што омогућује да се Валеријанов пролаз југоисточним крајем Доње Паноније, о којем сведочи, прецизније временски определи и тиме унесе нешто више светлости у тамну хронологију овог императора.

За своје датовање натпис из Титела пружа два противречна податка. Трећа царева трибунска година, према исказу свих поузданих извора, трајала је од 10. дец. 254. до 9. дец. 255⁵⁵⁾, док је већ 1. јануара 254. Валеријан постао по други пут конзул⁵⁶⁾. Емилијан је, истина, у овим крајевима био вероватно признат већ почетком 253., можда и пре 10. децембра 252.⁵⁷⁾, али нема разлога да рачунамо да би Валеријан након победе над њим антидатовао почетак своје владе до акламације побеђеног противника и бројао за извесно време једну трибунску годину више од стварних, чак и кад би Манијева хипотеза о Валеријановој акцесији као праведној освети за Емилијанову узурпацију била прихватљива⁵⁸⁾. Ознаке *trib. pot. III* и *cos.* се дакле могу ускладити само поправком текста, при чему је методски оправдано претпоставити да се грешка догодила само код једне титуле, и само за један број. Такве корекције могуће су две: *trib. pot. III cos. <II> = 10 — 31* децембар 254. и *trib. pot. II {I} cos. = 10. — 31.* децембар 253. Момзен је уз своје издање натписа у Корпусу заиста и одабрао први датум, игноришући годину конзулата. По нашем мишљењу, међутим, треба се одредити за друго читање, како из формалних разлога (далеко је обичнија грешка у графици *trib. pot. III* за *trib. pot. II* јер је код преписивања предлошка могла бити урачуната у ступце броја и вертикала последњег Т, од тешко објашњиве редуције *cos. II* у *cos.*), тако и стварних, јер је готово искључено да се Валеријан могао налазити децембра 254. у Срему, пошто се поуздано зна да је 18. јануара 255. боравио у сирској Антиохији. Ове податке, наиме, садржи царско писмо упућено граду Филаделфији у Лидији: ἐδόθη πρὸς τὴν Καλανδῶν Φεβρουαρίων, τοῖς κυρίοις ἡμῶν Οὐαλεριανῶ τὸ γ' καὶ Γαλλιηνῶ τὸ β' Σεβαστοῖς ὑπάτοις ἀπὸ Ἀντιοχείας⁵⁹⁾. Чак и ако се узме највећи расположив размак између термина које дају тителска база (по првој исправци) и филиделфијски натпис, 39 дана, он се чини прекратким да би император стигао копненим путем, у зимско доба, из Доње Паноније у Сирију. Карактеристично је напр., како с правом нагла-

⁵⁵⁾ Уп. напр. R. Göbl, *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit* V/1, Num. Zs. 74 (1951) 11.

⁵⁶⁾ В. А. Degrassi, *I fasti consolari dell' Impero romano*, Roma 1952, 70 и 280.

⁵⁷⁾ С. Душанић, *Новац колоније Виминациума и дајуми из римске историје средине III века, I: Локална ера Виминациума*, Старинар н. с. 12(1961) 144sq.

⁵⁸⁾ E. Manni, *L'acclamazione di Valeriano*, RFIC N. S. 25(1947) 106sqq.; уп. критику G. M. Betanetti-ja, *Valeriano ed Emiliano*, ib. 26(1948) 257sqq.

⁵⁹⁾ J. Keil-F. Gschntzer, *Neue Inschriften aus Lydien*, Anz. Ak. Wien (Phil.-hist. Kl.) 93(1956) 226sqq., бр. 8 (yn. J. et L. Robert, Bull. ép. 1958, бр. 438) = SEG XVII (1960) 528, pp. 23—26.

шава Th. Pekáry⁶⁰), да је Септимију Северу за сразмерно кратко путовање Sirmium — Aquincum — Brigetio — Carnuntum — Vindobona — Savaria — Emona — Siscia требало бар 42 дана⁶¹). Стога се време подизања споменика о којем је реч и Валеријанова проласка источним Сремом има тражити у последњих двадесет и један дан децембра 253. Јасно је да је том приликом император маршовао чувеним војним друмом на Оријент, против Сапора I, који је већ почетком те године напао источне провинције и узео Антиохију⁶²). Податак да се Валеријан налазио већ децембра 253. у југоисточној Доњој Панонији омогућује да се приближно реши питање времена његовог првог сукоба с Персијанцима⁶³), расправљано особито често након публикације велике трилингве из Накш-и-Рустема, назване по Ростовцевљевом предлогу *Res gestae divi Saporis*. Већина истраживача била је за датовање првог царског приспећа у Антиохију у 253/4. (А. Т. Olmstead⁶⁴), М. Rostovtzeff⁶⁵), Е. Manni⁶⁶), R. Göbl⁶⁷), М. Sprengling⁶⁸) итд.), за које се определио и Alföldy⁶⁹) на основу испитивања сиријских емисија новца, још не познајући Сапоров натпис, али нашло се и научника који су предлагали знатно доцнији термин, 256. (G. Pugliese Carratelli)⁷⁰) или 257. годину (W. Ensslin)⁷¹)⁷²). Нетачност мишљења ових других се показала наласком поменутог натписа из Филадельфије, који изричито посведочује императорово присуство у Антиохији 18. јануара 255. и због Сапорова напада на границу већ 253. чини вероватним Валеријанов боравак

⁶⁰) Th. Pekáry, *Bemerkungen zur Chronologie des Jahrzehnts 250—260 n. Chr.*, *Historia* 11(1962) 124sq., нап. 12.

⁶¹) J. Fitz, *Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 u. Z.*, *Acta Arch. Ac. Sc. Hung.* 11(1959) 237sq.

⁶²) Овакво датовање тзв. друге Сапорове кампање оснива се на литерарним (*Chron. ad a. 724*, год. 563; *Zos. I 27; Orac. Sib. XIII*) и нумизматичким (А. Alföldy, *Die Hauptereignisse der Jahre 253—261 n. Chr. im Orient im Spiegel der Münzprägung*, *Berytus* 4(1937) 56) подацима, и, упркос друкчијим предлозима W. Ensslin-a (*Zu den Kriegen des Sassaniden Schapur I*, *Sitzber. Bayer. Ak. (Phil.-hist. Kl.)* 1947, 5 (1949) 39sq.) и А. Maricq-a (*Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis*, *Bruxelles* 1953, 131sq.) опште је прихваћено (уп. напр. Pekáry, *l. c.*, 125 и нап. 14, 127).

⁶³) О његову повратку у Рим и другом одласку на Оријент в. Pekáry, *l. c.*, 125sq.

⁶⁴) А. Т. Olmstead, *The Mid-third Century of the Christian Era*, *Class. Phil.* 37(1942) 241sq. и 398sq.

⁶⁵) М. Rostovtzeff, *Res Gestae Divi Saporis and Dura*, *Berytus* 8(1943) 17sq.

⁶⁶) Е. Manni, *Note Valerianae*, III: *Sulla data dell'arrivo di Valeriano in Oriente*, *Epigraphica* 11(1949) 28sq.

⁶⁷) Göbl. *l. c.*, 20 и 39.

⁶⁸) М. Sprengling, *Third Century Iran*, *Chicago* 1953, 88sq.

⁶⁹) А. Alföldy, *l. c.*

⁷⁰) G. Pugliese Carratelli, *Res gestae divi Saporis*, *La parola del passato* 2(1947) 233.

⁷¹) Ensslin, *l. c.*

⁷²) О истраживању за 1939.—1959. на Сапоровим *Res gestae* уопште, в. G. Walser—Th. Pekáry, *Die Krise des römischen Reichs*, *Berlin* 1962, 29sq.

у овом граду још 254⁷³⁾. Последњу претпоставку тителска база не само потврђује него и прецизира: ако је Валеријан децембра 253. био у најистуренијем југоисточном углу Паноније, морао је стићи на угрожени Исток до раног пролећа 254. Доцнија датовања у оквиру исте године доласка о којем је реч имају се стога одбацити; Göbl је на пример веровао да се Валеријан крајем 253. и почетком 254. налазио у Риму и учествовао у свом свечаном проглашењу за конзула, а кренуо на Сапора тек упролеће или у рано лето 254.⁷⁴⁾ губећи из вида честа одсуствовања у сличним церемонијама императора трећег столећа (сам Валеријан није могао, по свему судећи, бити у Риму ни 1. јануара 255., почетног дана свога трећег конзулата⁷⁵⁾).

Наш натпис је занимљив у још једној тачки. Уобичајена формула на његовом завршетку садржи заменицу у плуралу уместо сингулару, очекиваном с обзиром да се посвета односи на једно лице. Оваква својеврсна *ad sensum* слагања срећу се и иначе у почасним епиграфским текстовима упућеним царевима који су имали једног или више савладара⁷⁶⁾. По нашем мишљењу, међутим, већина ових примера не представља обичне психолошке грешке проширивања субјекта с једног заиста исписаног на више подразумеваних, повезаних логички с њим, него потиче са споменика који су првобитно стајали у групи и носили, сваки за себе, по име једног члана владалачког тела уједињујући се у заједничку дедикацију. Разлог таквом раздвајању посвете био је, вероватно, чисто практичан јер је обезбеђивало постамент статуи сваког реципијента, док би база с више кипова била технички теже изводљива и уметнички често мање успела. Код већине случајева се нису очували сви овакви удеони споменици, али напр. у Тамугадију, на истоме месту, стајала су три натписа упућена, у име Валерија Флора, презеса Нумидије, Диоклецијану, Максимијану и Галерију⁷⁷⁾ носећи, упркос једном субјекту у једном тексту, сваки за себе одговарајућу формулу са заменицом у множини. Лако је могуће да на сличан начин треба претпоставити парњака сачуваној тителској бази, израђеног у част Галијену. Природно је узети да је текст обају споменика био у општем делу једнак, као и повод њиховом дизању. У томе случају добили бисмо вероватно потврду Гебловом нагађању, базираном на анализи царског новца кованог у Виминацијуму, да је Галијен кренуо из Рима кад и Валеријан (254.) и дошао у Виминацијум ради вођења операцијама на лимесу⁷⁸⁾, само што би се полазак млађег, као и старијег им-

⁷³⁾ Уп. Pekáry, *l. c.*, 125 и 127.

⁷⁴⁾ Göbl, *l. c.*, 19 и 39.

⁷⁵⁾ В. Pekáry, *l. c.*, 124.

⁷⁶⁾ Напр. Dessau, *ILS* 523.

⁷⁷⁾ *Ib.* 631—633.

⁷⁸⁾ Göbl, *l. c.*, 20 и 39.

ператора имао раније датовати, а евентуални улазак првог у Виминацијум ставити већ на почетак 254.

III. STATIO CONFLUENTES

У лето 1947. откривен је један римски фрагментовани саркофаг с натписом на локалитету „Калеми“ у селу Железнику, око 12 км. југозападно од центра Београда. Саркофаг потиче из остатака римског утврђења подигнутог вероватно у доба позног царства⁷⁹). Споменик је припао Музеју града Београда, а његов текст је прва објавила Д. Гарашанин, само у мајускулној транскрипцији⁸⁰):

D (iis) M (anibus)
 CIVAENTINIA
 NVSEORDIIMAP
 AVRELIPROBILLEGC
 OVIXITANNOS
 XXVIII
 BMP

Већ раније, натпис је видео и Р. Марић и поменуо узгред, у једном прилогу античкој историји Београда, да крај р. 4 треба разрешити у *I(ibertus) e c(ivitate) C(onfluentibus)* и претпоставити да се у близини данашњег Железника налазила *civitas Confluentes* где би, наводно, прелазео реку пут за Сингидунум⁸¹). Оба ова предлога Марић је нешто модификовао у доцнијем раду, посвећеном самом натпису из Железника⁸²). Ревидирани допуњени текст гласи у новом Марићевом читању овако: *D(iis) m(anibus). [C(audius) Valentinia]nus, t(abularius) ord(inarius?) (quartus) m(etallorum) A(urelianorum). P(ublili) Aur(elii) Probi l(ibrarii) l(apidinarum) e c(ivitate) C(onfluentibus), [q(ui) vixit annos] XXVIII, b(ene) m(erenti) p(osuit)*. Саму *civitas* Марић више није лоцирао

⁷⁹) О локалитету и самом налазу в. Д. М. Гарашанин, *Нова археолошка налазишта околине Београда у долини Саве*, Старинар н. с. 1(1950) 109sq.; М. и. Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951, 130 (са фот. саркофага, таб. XIIа); Д. Гарашанин, *Археолошки споменици и налазишта у Србији, II Централна Србија*, Београд 1956, 40. Фотографију споменика је репродуковао и В. Kondić, *Limes и Jugoslaviji I*, Београд 1961, таб. XXVI 1.

⁸⁰) Д. Гарашанин, *Археолошки споменици у Београду и околини*, Годишњак МГБ 1(1954) 94sq. са фот. (сл. 74). — Изузетно је допуњен р. 1 и *gentile* у р. 4.

⁸¹) Р. Марић, *Сингидје из историје језика и сџарше*, I: Прилози античкој историји Београда, Глас. н. с. 1(1951) 87.

⁸²) Id., *Civitas Confluentes*, Годишњак Фил. фак. у Н. Саду 1 (1956) 5sq. са фот. (сл. 1).

у близини Железника, као што је чинио раније вођен непостојећим податком из итинерара о тобожњој удаљености Конфлуената седам миља од Сингидунума. Стављајући правилно Конфлуенте на једну миљу од поменутог града, Марић се у другом чланку колебао да ли их треба тражити на левој или десној обали Саве, и коначно се одлучио за десну обалу, положај према дан. Земуну, померивши следствено Сингидинум даље према истоку, на обалу Дунава.

Очевидно невероватно, и у претпостављеној формули и у појединостима, Марићево читање почива уствари на лоше издвојеним скраћеницама. Његово разрешење текста о којем је реч, и закључке отуд изведене, успешно је ревидирао Н. Nesselhauf⁸³). Након пажљивог испитивања самог саркофага, овај научник се одлучио за следећу реконструкцију натписа: *D(is) M(anibus) /Ci(audius) Valentinia/nus eq(ues) R(omanus) d(uovir) (quater) — или d(ecurio) III (vir) — m(unicipii) A. P. /Aur(eliae) Probill(a)e c(oniugi) c(arissimae), /q(uae) vixit annos |XXVIII|, b(ene) m(erenti) p(osuit)*. За крај р. 3 Nesselhauf помишља да садржи скраћенице имена муниципија — можда *municipium Aelium* одн. *Aurelium Pincus*. Могућност постојања једне *civitas Confluentes* између Таурунума и Сингидунума Nesselhauf потпуно искључује, указујући, с једне стране, да за овакав статус Конфлуената нема других потврда, а с друге, да премали размак између наведених двају насеља не оставља места још једној градској територији.

Разматрани натпис су последњи објавили и пропратили сажетим коментаром А. и Ј. Šašel у своме значајном, недавно изашлом епиграфском зборнику. Они такође одбијају Марићеву идентификацију Конфлуената као *civitas*, називајући их *mansio*, и примају у целини Неселхауфов текст, изузев краја р. 3, за чију лекцију кажу „*ad persuadendum non satis accomodatum*“⁸⁴). Шашели су тачно констатовали да је последњи знак у реду R, и оставили цео комплекс слова иза Валентинијанова имена неразрешеним (*eqrdIIIImar*), цитирајући једино Pflaum-ов предлог, дат примера ради, *eq(ues) R(omanus) d(ecuriae quartae iudicum selectorum) Mar(ciae)*.

С обзиром да је баш натпис из Железника дао повода дискусији о месту налажења и рангу Конфлуената, питањима којима је посвећен овај део нашег излагања, и да би према досадашњим допунама завршетка р.3 био сам по себи врло занимљив, није сувишно да се посвети нешто времена разрешењу његова текста, пре него што се пређе на главни предмет овог прилога. Нама се чини Неселхауфово читање уверљивим и једино прихватљивим, осим за три задња слова р. 3 која по нашем мишљењу, треба допунити у *mar(itus)*, јер у ближој и даљој околини места на-

⁸³) Н. Nesselhauf, *Zwei Inschriften aus Belgrad*, *Ž. A.* 10 (1960) 191sqq.

⁸⁴) А. и Ј. Šašel, *op. cit.*, 21sq., бр. 24.

ласка саркофага нема потврђеног муниципија чије би име почињало са А или R (одн. P). Клаудије Валентинијан је свакако служио као магистрат у Сингидунуму, и због близине града није сматрао потребним, како је то и иначе био чест случај, да изричито наводи његово име. С друге стране, изгледа могуће и ограничити се на прво од Неселхауфових алтернативних разрешења ознаке Валентинијанове муниципалне функције. Оно је знатно вероватније, пошто би скраћеница III за *quattuorvir*, иако не без аналогија, била ипак сувише радикална и тешко разумљива. Из истог разлога треба одбацити и компликовано Пфлаумово разрешење, које има и недостатак да рачуна с необичнијом формулом покојничиног имена. Према томе, натпис из Железника читао би се овако: *D(is) M(anibus). /Cl(audius) Valentinianus eq(ues) R(omanus) d(uovir quater) mar(itus)/ Aur(eliae) Probill <a>e c(oniugi) c(arissimae), /q(uae) vixit annos/ XXVIII/, b(ene) m(erenti) p(osuit)*. Исте допуне у р. 3 предлаже и А. Degrassi (*Latomus* 23 (1964) 327), како сам сазнао након што сам послао ове Прилоге редакцији *Жубе Аишке* (почетком јула 1964).

Из горњег јасно следи да разматрани текст не пружа никаквих обавештења о Конфлуентима и да најмање може служити за доказ, како је то Марић хтео, да је ово место представљало једну *civitas* на десној обали Саве. Разлог што се враћамо целој ствари лежи у околности да се приликом досадашње дискусије о врсти и положају насеља о којем је реч није дошло до јединственог мишљења, и нису искористила два сведочанства, која, изгледа, одговарају на оба питања.

Конфлуенте помињу два итинерара, *Tabula Peutingeriana* (*Tauruno III Confluentibus co. Singiduno*) и *Geographus Ravennas* (214,13 sq.: *Confluentes — Taurinum*), последњи без назнаке растојања. Податак потиче из истог извора⁸⁵) и није ушао у *Itinerarium Antonini* (131 sq.) где се једноставно даје *Tauruno classis III Singiduno castra*. Ово укупно одстојање, комбиновано с одговарајућим обавештењем Табуле, омогућује, како је већ одавно показао О. Cuntz⁸⁶), да се Конфлуентима одреди место удаљено три миље од Таурунума, а једну од Сингидунума (co = ∞). Међутим, наведени, сасвим одређени бројеви нису много помогли да се утврди тачан положај Конфлуената: Cuntz, и за њим више доцнијих истраживача⁸⁷), ставили су их на десну обалу, испод београдске стене, К. Miller⁸⁸), на Ратно Острво, С. Patsch⁸⁹), наспрам

⁸⁵) Уп. W. Kubitschek, *Itinerarien*, RE IX (1914) 2336.

⁸⁶) О. Cuntz, *Topographische Studien*, JÖAI 2 (1899) 80sqq.

⁸⁷) *Ib.*, 82 и аутори цитирани у нап. 93. Ваља приметити да од последњих, De Laet смешта Конфлуенте у Земун, премда наводи Кунцову локализацију као тачну.

⁸⁸) К. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, 436.

⁸⁹) С. Patsch, *Confluentes* (бр. 6) RE IV (1901) 873.

Београда, дакле на сремску страну Савина ушћа, а Nesselhauf и Шашели се у том погледу нису изјаснили. Како је већ речено, Марић је тражио Конфлуенте на десној обали, преко пута Земунa и сматрао да би њихово локализовање на сремској страни захтевало, због растојања од три миље, смештај Таурунума северније или западније од уобичајеног⁹⁰). Поред тога, различити научници дају овом насељу и различите називе — станица (Nesselhauf, A. Graf⁹¹), без ближег објашњења о каквој би се станици радило на тако малој удаљености од Сингидунума, *civitas* (Марић), *mansio* (Шашели) или, сасвим неодређено, место (Patsch). Међутим, Cuntz је пре више од шездесет година довео у везу с нашим Confluentes један votivни натпис из Петовиона (CIL III 15184,8) који је дигао *tabul(arius) et vil(icus) stat(ionis) Confl<u>ent(ium)*⁹²). Његову идентификацију су прихватили сви испитивачи илирског порторија и с правом лоцирали на ушће Саве истоимену царинску станицу⁹³), али је ова чињеница остала, изгледа, непозната осталим, горе побројаним научницима који су се дотакли разматраног насеља. Да је био друкчији случај, свакако се Конфлуентима не би давали тако различити наслови, нити би Марићева допуна *e c(ivitate) C(onfluentibus)* толико чекала на исправак. Ниже дискутовани натпис даје, по нашем мишљењу, коначан доказ тачности Кунцове претпоставке и показује да се између Сингидунума и Таурунума, на панонској страни, заиста налазила царинска *statio* „Ушће“.

У Историјском архиву Београда (ЗМ 1816, П 807) чува се копија једног акта Земунског магистрата из 1816 г., под насловом *Adnotatio quarundam memorabilium antiquitatum in privilegiata militari commitate Semlinensi existentium*. Под тачком 2. овог акта (pp. 1sq) описане су околности налаза једног римског саркофага и сам споменик, и дат мајускулни препис његова натписа (сл. 3). Саркофаг је откопао 1814. у Земуну, у Бежанијској ул. бр 368 (сад 12), православни свештеник приликом израде подрума за своју кућу. Дуг 8,а широк 4 стопе, саркофаг је имао поклопац причвршћен двема гвозденим ламелама и садржао је нешто пепела од покојникових костију. Како је споменик одавно пропао, вероватно убрзо после 1816., једини извор за његов натпис, већ тада слабо очувани („*erasa, ac fere attrita inscriptio*“) представља транскрипција поменутог акта. Она се може овако пренети:

⁹⁰) Марић, *Годишњак Фил. фак. у Н. Саду* 1(1956) 5 и 11. Треба напоменути да Марић обрачунава три миље у око 5 км. уместо око 4,5 км.

⁹¹) A. Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Budapest 1936 (Diss. Pann. I 5), 59.

⁹²) Уп. Hirschfeld-ову ноту уз CIL III 15184,8.

⁹³) A. Dobó, *Publicum Portorium Illyrici*, Budapest 1940 (Diss. Pann. II 16), 166; S. J. de Laet, *Portorium*, Brugge 1949, 195sq.; F. Vittinghof, *Portorium*, RE XXII (1953) 365.

niu[g]i, нагађајући да су слова CENT·CHAR коруптела имена покојникове супруге. По мишљењу другог „*fruit tale quid: L. A[u]r(elio) [Tus]c[o] v[i]x. ann. XLV Septimi[a] E[pi]char[is] coniugi*“⁹⁷). Оба читања имају озбиљан недостатак што знатно мењају традирани текст и не поштују његове интерпункцијске знаке. Немамо права да претпоставимо да је натпис преписан с великим погрешкама, јер су једине очевидне омашке претпоследња слова у рр. 2 и 4. С друге стране, врло је вероватно да је је оба латинска текста у документу, овај са саркофага и онај с капије Карла VI., копирали иста личност, углавном дорасла задатку судећи по другој транскрипцији која нема грешака⁹⁸). Поштујући што је више могуће текст преписа и имајући у виду да је ZS позната скраћеница за *contrascriptor*⁹⁹), може се предложити следеће разрешење натписа о којем је реч: [D(is)] M(anibus). / [- -]ulatrio c(ontra)s(criptori) C(onfluentium) v[i]x/[it] ann(is) XLV Septimi[na] / [inno]cent(issimo) c{h}ar(issimo) conia[gl]i.

Због већ напоменути неизвесности величине и односа линеја, наша подела допуњених места по редовима је несигурна и има за циљ да обезбеди приближно симетричан распоред.

Р. 2. Ако је тачно протумачен први и четврти сачувани знак у реду, покојниково име (у ном. или дат.) биће *hapax legomenon*. Иако је могуће, међутим, да не треба рачунати с лигатуром него само с једноставним R, и да се покојник звао једним апелативом на *-arius*, напр. именом *Pecul<i>arius* (уп. *CIL VI 8868* и честа *cognomina Peculiaris*), сасвим природним за његов друштвени положај. Није нарочито вероватно да је ред. 2. имајући мањи број слова него рр. 3—4, али крупнијих по обиму, почињао са L и бележио име Септими[ниног] супруга као дериват прилично чистог когномена *Latro* — *Latro*. Премда се уз име царинске станице обично ставља именица *statio*¹⁰⁰), то не мора увек бити случај¹⁰¹). О царинским контракрипторима, чији се робовски статус некипут не помиње изричито на натписима¹⁰²), в. излагања *De Laet-a*, с готово потпуним testimoniјама¹⁰³).

Р. 4. Графија *char-* за *carus* (и у случају трећег степена поређења) добро је посведочена¹⁰⁴). Термин *coniunx* правно је непримењив за брачну везу међу робовима, али се често јавља на њиховим натписима.

Покојниково звање контракриптора Конфлуената недвосмислено показује да је ово насеље била царинска *statio*, и потврђује

⁹⁷) Заградe за последње слово жениног гентила додали смо ми.

⁹⁸) В. сл. 2 уз чланак цитиран у нап. 96.

⁹⁹) Напр. Dessau, *ILS* 1859; уп. и ind. XV р. 797; *CIL III* р. 2560 (Ind.).

¹⁰⁰) Мање је вероватно да на нашем натпису треба допунити *c(ontra)scrip(tor) s(tationis)*.

¹⁰¹) В. напр. Dessau, *ILS* 1853, 1862.

¹⁰²) Напр. *ib.* 1858.

¹⁰³) De Laet, *op. cit.*, 381 и 414.

¹⁰⁴) Више примера је скупио Probst, *ThLL III*, 502.

горе изнету Кунцову идентификацију. Околност да је споменик ископан у Земуну, говори да се станица налазила на панонској страни Саве. Confluentes, као и остале станице ове врсте, обухватале су вероватно само неколико зграда и нису имале свога гробља, те је покојник разумљиво био сахрањен у Таурунуму где је, по свему судећи, и живела његова жена. Овакво локализовање места о којем је реч налагао је већ и податак Табуле о једној миљи удаљености између њега и Сингидунума, јер од Калемегданске тврђаве где је сигурно лежао логор легије IV Flavia¹⁰⁵) (уп. *Itin. Ant.* 131 sq.: *Tauruno classis III Singiduno castra*) до ушћа Саве нема 1,5 километар. Пошто је немогуће, како је указао Марић¹⁰⁶), тражити Конфлуенте по Милерову предлогу на Ратном Острву због низине и влажности ове аде, остаје да се сместе на панонској страни, негде уз само ушће Саве. С тим се, с једне стране, слаже изричит Равенатов податак (IV 19) о припадности Конфлуената овој провинцији¹⁰⁷), а с друге, назнака у Табули отстојања (три миље) од Таурунума. Како се најстарији и свакако централни део Таурунума налазио на лок. Гардошу¹⁰⁸), одакле до ушћа Саве, рачунајући и с неизбежним отступањима пута од праве линије, има свакако 4,4 км., непотребно је претпоставити с Марићем да би положај Конфлуената на левој обали захтевао ново локализовање Таурунума, северније или западније од досадашњег.

Царинска *statio Confluentes* на Савином ушћу је несумњиво убирала значајан новац јер се налазила на прометној, веома важној саобраћајници која је спајала Панонију с Мезијом и другим балканским одн. даљим оријенталним провинцијама. С обзиром да је лежала на прелазу реке, врло вероватно у близини моста¹⁰⁹), она је, изгледа наплаћивала по обичају и таксу за употребу овог објекта. У њену надлежност је, по свему судећи, спадао и надзор над трговином воденим путевима (Савом и Дунавом)¹¹⁰), који су се одатле могли контролисати¹¹¹). Околност да

¹⁰⁵) Уп. М. Мирковић, *Римски Сингидунум у савременој епиграфској избору*. Зборник Фил. фак. у Београду V (1960) 345; V. Kondić, *Singidunum-Castrum Tricornia, Limes u Jugoslaviji I*, Beograd 1961, 118. Потпуно је непотребно и неосновано Марићево померање положаја Сингидунума даље на исток, против којег је одавно устао, не добивши од Марића одговор, М. Гарашанин (*Ка проблематици касној латина у Доњем Подунављу*, Зборник за друштв. науке МС 18(1957) 96, нап. 59).

¹⁰⁶) Марић, Годишњак Фил. фак. у Н. Саду 1(1956) 11.

¹⁰⁷) На који скреће пажњу Марић, *ib.* 10.

¹⁰⁸) Уп. Dimitrijević, *l. c.*, 96sq. и план града с налазиштима таб. XXV 1.

¹⁰⁹) Мост код Сингидунума помиње изричито Zos. IV 35, 6. Тачност овог сведочанства је покушао без успеха да оспори Марић, Глас н. с. 1(1951) 86sq.

¹¹⁰) За податке о пловидби Савом и Дунавом в. С. Patsch, *Die Sava-schiffahrt in der Kaiserzeit*, *JÖAI* 8(1905) 139sqq.; Mócsy, RE, Suppl. IX(1962) 653sq.

¹¹¹) О њеним пословима уопште в. Dobö, *op. cit.*, 166; De Lact, *op. cit.*, 196.

је исти човек био извесно време и *vilicus* и *tabularius* наших Конфлуената (*CIL* III 15184,8; в. горе) показује да се он ту није налазио ради краткотрајне инспекције, него да је централни царински биро области (из Петовиона) држао у овој станици, као веома активној, испоставу свога табуларија¹¹²).

Београд.

С. Душанић.

SUMMARY

S. Dušanić: THREE EPIGRAPHICAL NOTES

1. *Municipium Bassianae*

An interesting inscribed gravestone, so far unpublished, is used as a support of the altar of the village church of Krušedol (cca. 18 kms. S. E. from Novi Sad). The inscription (fig. 1, the photograph regrettably left out 1. 2 and the upper part of 1. 3) runs: [D(is) M(anibus)]. P. Ael(ius) Dasius dec(urio) m(unicipii) B(assianarum) / pont-
(ifex) munic(ipii) eiusd(em) / aedil(itate) functus mun(icipio) / Spodent() vixit annis / LXX, et Aelis: Licinio et Honorato et Sila/no et I[u]sill[o] et Ai[. .]nat[o] (?) [ma]rit[o] et / [fil]is karissimis. / Aelia Iusta viva/ sibi et suis posuit. L. 2: The completion of the name of the municipium is almost certain, taking into consideration the finding place of the inscription and the shortness of the last abbreviation. The plural form Bassianae, attested by epigraphical texts and the itineraria, is the only correct one, as realised already by H. Kiepert (cf. his map of Illyricum) and expressly argued by J. Brunšmid (*Vjesnik HAD* n. s. 11, 122) — a fact still neglected. Ll. 4—5: *Mun-
(icipium) Spodent()* appears here for the first time; one should presumably identify this evident Illyrian name (cf. the suffix *-nt-*; if an ethnonim to be supplemented *Spodentini*, if a place-name, *Spodentum* or *Spodentium*?) with *municipium SO*, situated near Pljevlje (cf. N. Vulić, *RE*, II R. I, 1297). If so, the latter settlement existed as a municipium as early as the second century (namely, this would be the approximate date of our inscription, see *infra*), cf. the interesting base, erected probably by the city itself, from 138. (154.)—161. (A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae* no. 71). Ll. 8—9: The traces of the letters from the end of 1. 8 and the beginning of 1. 9 belong, it seems, to the same, unknown name.

The inscription originates from 2 cent., judging by the character of its letters (cf. e. g. *i longa* in ll. 5, 8, 12 ex.), the formula of its text, and the *gentile* of the certainly indigenous family. Since otherwise we do not find the Aelii among the undoubtedly epichorian inhabitants of the territory of Bassianae, we may assume that Dasius and Iusta represented the Roman citizens of the first generation, having received this privilege when already married.

The most interesting novelty presented by the inscription is the mention of municipium Bassianae, this city being till now known only as a colony. It corrects A. Mócsy's opinion (*Historia* 6,497; *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkiegen*, 78; *RE*, Suppl. IX, 606, 609), generally adopted, that the newly established civitas Scordischorum had lasted till as late as the end of 2, or the beginning of 3. cent., being replaced by colonia Bassianae. As the last *principes* of the civitas Scordischorum known to us bore the nomen Ulp(i) (*CIL* III 15134 with 11.7—8 correctly read *Ulp(i): [S]ilvanus e[st] Capito prin[cipes]*); the unnamed organization they led must have been that of Scordisci, considering the place and the date of the monument) and, on the other side, as the first datable mention of the (indirect) heir of this civitas,

¹¹²) Уп. De Laet, *op. cit.*, 391 i. 411.

colonia Bassianae, belongs to 212--217 (*CIL* III 10197), one should place the municipium discussed somewhere in the period between the beginning of Trajan's rule and the end of Caracalla's one. Of the emperors from this interval, only Hadrian did use to grant such promotions to the Pannonian settlements in a greater number, being particularly inclined to found municipia on the Pannonian limes (cf. Mócsy, *RE*, Suppl. IX, 598sq.), so that we may ascribe the birth of municipium Bassianae to his reign (perhaps to the year of his visit to the province — 124., cf. Mócsy, *RE*, Suppl. IX, 554, 599). The *terminus ante quem* for its further elevation (212—217), already mentioned, restricts the probable date of the foundation of colonia Bassianae to the rule of Septimius Severus (so G. Murphy, *The Reign of the Emperor L. Septimius Severus from the Evidence of the Inscriptions*, 50, and others) or Caracalla (so e. g. Mócsy, *RE*, Suppl. IX, 600). The latter (possibly 214, the year of Caracalla's presence in Pannonia, cf. Mócsy, *RE*, Suppl. IX, 563sq.) seems preferable since the corresponding Severian promotions were followed by a remarkable distribution of the Roman citizenship to the surrounding population (L. Barkóczy, *Acta Ant. Ac. Sc. Hung.* 7, 171), while we do not have undoubtedly indigenous Septimii on the territory of Bassianae.

The finding place of the monument makes it possible to trace this part of the boundary of the *regiones* of Sirmium and Bassianae within less than 8 kilometers: it ran between Hopovo (A. and J. Šašel, *op. cit.*, no. 281: *M. Ulp. Titus Sirmi*) and Krušedol (P. Ael. Dasius, the decurio and the pontifex of Bassianae).

II The Date of Valerian's First March against Shahpuhr

The letters of l. 6 of *CIL* III 3255 (cf. 10242) (Valerian's honorary base with the traces of the emperor's statue, found in Titel, where the Tisa joins the Danube; fig. 2), now in the Museum of Vojvodina (no. 4 epigr. collection), run in a revised reading as follows: *ordo* °*col.* *PRAPPART* (or. I) *d[e]⟨v⟩o/tus numini/ eorum*. The general assumption that l. 6 contains the name of an unknown colony does not appear probable after this revision; one is tempted to find in it a composite of *ad+par-*, taking first into consideration the well-known term *apparitor* or the like, but even the most plausible among such combinations that we found (*ordo col(legii) pr(aeconum) apparitorum*), cf. *coll(egium) praec(onum)* in Dessau, *ILS* 6721 and *apparitores praecones* in *CIL* VI 1946sq., is far from being attractive. It seems preferable to supplement the above majuscules *ordo col(oniae) pr(o) apparat(u)* (the second A of *APPART* having a double role in the ligature or R containing in its lower part one A more; for the meaning *apparatus* 'the (pompous) preparation, especially for reception' see Klotz, *ThLL* II, 258 and *CIL* IX 4208, *CIL* X 1211, 3704, 7295 — the epigraphical examples bore till now a more specialized meaning of the preparation for the *ludi gladiatorii*, and assume that the monument had been erected on the occasion of Valerian's march through the south-eastern corner of Pannonia Inferior (the original site of the base was either Titel, itself a Roman limes castellum, or Bassianae, from which also *CIL* III 10197 was presumably transported to Titel — more probably Bassianae with regard to the lacking name of the colony). If we accept the reading *pr(o) apparat(u)*, Valerian's passage across this part of the province would be explicitly confirmed, but even if we do not, the same reason for the erecting of the monument is suggested by its high quality. The inscription is dated by the contradictory combination *trib. pot. III cos.* (even if one adopts the thesis about just character of Valerian's action against the rebellion of Aemilian, propounded by E. Manni, *RFIC* 25, 106sq. and criticized successfully by G. M. Bersanetti, *ib.* 26, 257sq.) it is not probable that the former would antedate the beginning of his rule to the day of Aemilian's accession, which could have fallen (with a local recognition) even before December, 10, 252, cf. S. Dušanić, *Starinar* n. s. 12, 144sq., 153) which may be corrected in the best way in *trib. pot. II cos.* (the engraver miscopied the last vertical of *pot.* as the first unit of the following number?; the conjecture *trib. pot. III cos. II* is formally less convincing and almost impossible with regard to Valerian's presence in Antiochia attested as early

as January 18, 255; *SEG XVII 528*, 11. 23—36) = 10-31 of January 253. This interval, during which Valerian crossed over the extreme part of Pannonia Inferior, enables us to place Valerian's arrival to the eastern battlefield not later than the early spring of 254 (for the references to various datings of this event see the notes 64—71 of the Serbian text).

The plural *eorum* instead of the regular singular *eius* in l. 8 of the inscription discussed, does not represent necessarily a special *ad sensum* construction with Gallienus' name implied only, but may show that there originally were two parallel bases dedicated to Valerian and his son on the same occasion, cf. e. g. Dessau, *ILS* 631—633. If so, R. Göbl's opinion (*Num. Zs.* 74, 20, and 39) that the latter left in Rome the spring, or the early summer of 254., approximately at the same time as his father, and went to the Danube frontier, probably Viminacium, seems proved, with the sole correction of the late date proposed by Göbl for this departure.

III. *Statio Confluentes*

The settlement Confluentes, placed by Tab. Peut. (cf. Geogr. Rav. 214, 13sq.) between Taurunum and Singidunum, three miles from the former, and one mile from the latter (*Tauruno III Confluentibus co. Singiduno*, cf. O. Cuntz, *JÖAI* 2,82) was a custom station, as suggested long ago (*CIL III 15184*, 8; cf. A. Dobó, *Publicum Portorium Illyrici*, 166; S. J. de Laet, *Portorium*, 195sq.; F. Vittinghof, *RE XXII*, 365). This identification, remained almost overlooked (e. g. Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, 59; R. Marić, *Glas n. s.* 1, 87 and *Godišnjak Fil. fak. u N. Saau* 1, 5sqq.; H. Nesselhauf, *Živa Antika* 10, 191sqq.; A. and J. Šašel, *op. cit.*, no. 24), is now confirmed by a new reading of an inscription from Taurunum (*CIL III 13355*, surviving only through a copy (fig. 3) from 1816, preserved in the Historical Archives of Beograd, ZM 1816, P 80): [D(is)] M(anibus) / [— — —] ulatrio c(ontra) s(criptori) C(onfluentium) v[i]x/[it] ann(is) XLV Septimi[na] / [inno]cent(issimo) c{h}ar(issimo) coniug[i]. (The line division uncertain; 1.2in.: the name of the deceased slave in the nominative or the dative case — perhaps Pecul<i>ari</i>us or the like, if the fourth extant sign read as a simple R; less probable Latrío). The completion here proposed, contrary to those of J. Brunšmid (*Viestnik HAD* n. s. 1, 169) and A. Domaszewski (in *CIL*) respects the letters and the punctuation marks of the comparatively good copy. The finding place of the inscription proves that Confluentes were situated on the Pannonian side of Sava's estuary and not the Moesian one as suggested by Cuntz, Marić (*loc. cit.*) and others. Judging by its lay and the fact that it possessed an offshot of the central *tabularium* (*CIL III 15184,8* was erected by a man who was at the same time the *tabularius* and the *vilicus* of the station, and consequently not a transient controller, cf. De Laet, *op. cit.*, 391, 411), the *statio Confluentes* must have been an important one.

H. Nesselhauf's reading (*l. c.*) of the end of l. 3 of an inscription from Železnik seems good (in spite of the reserve expressed by the Šašels and H. Pflaum, in A. and J. Šašel, *op. cit.*, 21 no. 24), except for the last three letters which probably should be completed *mar(itus)*. The same is suggested by A. Degrassi (*Latomus* 23, 327) as I came to know after the present *Notes* had already been sent to the redaction of the *Živa Antika* (early in July, 1964).